

OSMANLI DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET FAALİYETLERİ YAPAN BAZI KURULUŞLAR

INSTITUTIONS RELATED TO SOCIAL WORK ACTIVITIES IN THE OTTOMAN PERIOD

ALİ FUAT ERSOY¹ - ESRA DİKİCİ²

Geliş Tarihi: 19.05.2018

Kabul Tarihi: 11.07.2018

ÖZET

Sosyal hizmet dezavantajlı bireylerin ihtiyaçlarını gidermek, ortaya çıkan sorunları çözmek ve toplum refahını sağlamak amacıyla düzenlenen uygulamaları kapsayan bir alandır. İnsanın yaşam kalitesini artırmaya yönelik bir meslektir. Genel perspektifi insanlara yardım etmektir. Geçmişten günümüze ihtiyaç sahibi kişilere insancıl ortamlar sunarak yaşamlarının kolaylaştırılması amacını taşımaktadır. Sosyal hizmet faaliyetleri ile bireyden hareketle toplumun refahı hedeflenmektedir. Türk Tarihinde de sosyal hizmet kapsamında değerlendirilebilecek pek çok uygulama yürütülmüştür. Araştırmamızda Osmanlı Devleti'nin yürütmüş olduğu sosyal hizmet uygulamalarına değinilmiştir.

Osmanlı döneminde sosyal hizmet çerçevesinde her türlü ihtiyaç sahibi insanın sorunlarını çözmek adına pek çok uygulama yürütülmüştür. Zor durumda olan insanların iyi hissetmesini sağlayacak gerekli kaynaklar sunulmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda Osmanlı Devleti sosyal hizmet faaliyetleri ve bu amaçla kurulan müesseselere yer verilmiştir. Bu müesseselerden dezavantajlı bireyler olarak değerlendirilen kimsesiz çocuklar için kurulan, Osmanlı Döneminde önemli bir yere sahip olan Darüleytam kurumları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, İnsan, Toplum, Osmanlı Devleti, Darüleytam.

ABSTRACT

Social work is a field that includes practices that are designed to meet the needs of disadvantaged individuals, solve problems that arise and provide community well-being. It is a profession for increasing the quality of life of human. The general perspective is to help people. The past is aimed at making life easier by presenting humane environments to the people who need day to day necessities. Social welfare is aimed at the individual by acting with social service activities. In the Turkish history, many applications that can be evaluated within the scope of social services have been carried out. In our research, social service practices that were carried out by the Ottoman State were mentioned.

In the Ottoman period, many applications have been carried out in order to solve the problems of people who have all kinds of needs in social services. It has provided the necessary resources to make people in difficult situations feel better. In this context, we have included Ottoman State social service activities and foundations. Darüleytam institutions which were established for orphaned children who entered the frame of disadvantaged individuals and who have an important place in the Ottoman period were evaluated.

¹ Prof.Dr. Karabük Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, alifuatersoy@karabuk.edu.tr

² Sosyal Hizmet Uzmanı, esra_dkc@hotmail.com

Keywords: Social service, Human and Society, Ottoman State, Darüleytam.

1.GİRİŞ

Sosyal hizmet; bireylere, tek başlarına ya da gruplar içinde toplumsal ve bireysel tatmin ve bağımsızlık elde edebilmeleri için yardım eden, insan ilişkileri hakkındaki bilimsel bilgi ve becerilere dayanan bir meslektir (Friedlander, 1966, 4). Bu mesleği diğer disiplinlerden ayıran özellik, uygulamaya yönelmiş olmasıdır. İnsanın ve onun meydana getirdiği toplumların sorunlarına yönelmiştir (Kongar, 1972, 5). Sosyal hizmet, insan ve toplumu konu edinen bir alandır. İnsan ve toplum sorunlarını belirlemede ve çözümlemede bulunan bir disiplindir. Bireyi çevresi içinde değerlendirir ve iyi bir uyum yaratması amacını taşımaktadır. Sosyal değişim çerçevesinde insanların güçlendirilmesini hedeflemektedir.

Sosyal hizmetin ortaya çıkışı temelde, herkesin toplumdaki hizmet ve olanaklardan eşit olarak yararlanması inancına dayanır (Kongar, 1972, 147). İnsanlara hizmet etmeyi amaçlayan bir dayanışma ve yardımlaşma mesleği olan sosyal hizmet, muhtaç insanlara yardım etme odağını içerir. İngilizce “social work” isminden Türkçe’ye “sosyal hizmet”, “sosyal çalışma” olarak çevrilmiştir. Bu mesleğin ismi Jeffrey Bracket (1860-1949) tarafından verilmiştir. Sosyal kavramı insanların yaşamlarını şekillendiren güçlerle etkileşim odağıdır. Sosyal sözcüğünün yanına çalışma/hizmet kavramını eklemiştir. Hizmet kavramını barınması bu mesleğin faaliyetlerinin daha düzenli, sorumluluk ve disiplin gerektirdiğini vurgulamıştır. Bu isim günümüzde hala mesleğin merkez odağını tanımlamaya devam etmektedir (Duyan, 2010, 9). Kongar (1972) ’a göre sosyal hizmeti bireylerin sorunlarını çözümlemeye yönelmiş bir meslek olarak ele alan tanımlar iki farklı kaynaktan etkilenmiştir. Bunlardan birincisi hümanist duygularla insanların sorunlarına yardımcı olma isteğidir. İkincisi de liberal kalkınma yönteminin kendi içyapısından kaynaklı sosyal sorunlarını çözümleme çabasıdır. Sosyal hizmetin görünürde iki farklı çıkış noktası olsa da temel gerekçe liberalizmle birlikte toplumsal yapıda meydana gelen sosyal ekonomik yaraları sarma çabasıdır.

Sosyal hizmet mesleği; gönüllü çalışmalara dayanan, yardımsever kişilerin yoksul bölgelerdeki bireylere yönelik çeşitli sosyal yardımlar yapması ile başlamıştır. Ardından ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel koşullarıyla biçimlenip gelişmiştir. Daha sonraki yıllarda meslekî ve disiplin içerisine girmiştir (Acar ve Duyan, 2003, 18). Belirtildiği gibi sosyal hizmet uygulamaları, geçmişlere dayanan bir özelliktedir. Dünyanın her yerinde her zaman sorun yaşayan insanlara yaklaşılmış, sorunlarıyla ilgilenilmiştir. Dinsel ve toplumsal bağlamda yardımlar sosyal hizmet varlığını doğurmuştur. Buna dayanarak temel din adamları ve gönüllülerin başlattığı bir hareket olarak nitelendirilmektedir.

İnsanlar çok eski zamanlardan beri yoksullar ve sakatlar gibi toplumdaki hizmetlerden ve olanaklardan yeteri kadar yararlanamayan kişilere yardımcı olmuşlardır (Kongar, 1972, 147). Sosyal hizmetin öncüleri olarak Batı’da muhtaçlara sadaka veren vatandaşlar ve kiliselere bağlı hayırseverlik örgütleri kabul edilmektedir (Friedlander, 1965, 583). Katolik kilisesinin en önemli hayırsever yardım etkinliğinin başında Fransa’da bulunan Papaz Vincert de Poul bunlardan birisidir. Aristokrat kadınların kurmuş olduğu “Hayırsever Kadınlar” derneği yoksulların evlerine giderek yiyecek ve giyecek dağıtmışlardır. Hasta ve engellilerin bakımı için hemşirelik mesleğini geliştirmek amacı ile Papaz Vincert bir dernek daha kurmuş ve adına “Hayırsever Kızlar” demiştir. Bu eğitim görmüş hemşireler mesleğin öncüleri olarak kabul edilmişlerdir. Papaz Vincert

öncülüğünde olan fikirler başka bölgelerde de uygulanagelmıştır (Friedlander, 1965, 16). Sosyal hizmet, evrensel değerlere sahip bir meslek ve disiplin olarak, dünyada yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlere paralel yeni boyutlar kazanmakta ve diğer disiplinlerle karşılıklı etkileşim içerisinde kendini geliştirmektedir (Acar ve Duyan, 2003, 18). Sosyal hizmetin amacı insanların yaşam kalitelerini yükseltmektir.

Sosyal hizmet eğitimi adına atılan ilk adım, 1873'te Londra'da hayır derneklerinde çalışanlar için düzenlenen konferanslar olmuş, 1898'de New York'da açılan yaz okulu bunu takip etmiş ve 1899'da Amsterdam'da ilk sosyal hizmet okulu açılmıştır (Kut, 1988, 4). Türkiye için sosyal hizmet tarihi incelendiğinde kökenleri Osmanlı dönemine dayanan kurumlar mevcuttur (Dönümcü, 2004, 78). Sosyal hizmetin meslek olarak tarihine bakıldığında, devletin zamanla hayırsever ve gönüllü kuruluşların başa çıkamadığı sorunlarla çok daha düzenli ve kapsamlı ilgilenemeye başlaması gözlemlenmektedir (Tomanbay, 1999, 14). On dokuzuncu Yüzyıl'da meslek olgusu temeli atılmış, Yirminci Yüzyıl'da ise meslekleşebilmiştir.

Profesyonel olarak sosyal hizmet, şimdiki gelişmiş formunu modern toplum ve devlet yapılarına geçiş aşamalarında edinmiştir. Sadece içten ve duygusal bir uğraş değil, bilimsel bir branş ve uzman bir meslek dalı olarak sosyal hizmet modern devlete ve topluma ait uzantılar düzleminde kendini var etmiştir (Bingöl, 2015, 72). Sanayi Devrimi ve kapitalist sistemin beraberinde getirdiği yeni sosyal sorunların çözümünde alışlagelmiş dini ve hayırsever sosyal hizmet yaklaşımlarının yetersiz kalması, günümüzdeki anlamıyla sosyal hizmetin bir bilim ve meslek olarak sosyal adalet ve sosyal hak ekseninde ele alınmasına yol açmıştır (Kongar, 1972, 147).

Sosyal hizmet öncülerine bakıldığı zaman toplumsal ilişkilerden hareketle “dayanışma” çerçevesinde etkinliklerin sergilendiği görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında Türk toplumunda Osmanlı döneminden öncede sosyal dayanışmanın güzel örneklerini görmek mümkündür. Türklerin Anadolu'da yerleşip Osmanlı Devleti'nin kurulması sonrası birtakım sosyal yardımla ilgili pek çok müesseseler geliştirildi. Uzun yıllar önce kurulan vakıflar, sosyal yardım fikri açısından son derece önem arz etmektedir. Vakıflar yoksul, yetim ve dulların gereksinimlerini karşılamada etkili olmuştur. Eğitime olan katkıları da göz ardı edilemez. Vakıfların yanı sıra esnafar arasında kurulmuş olan fütüvvetler daha da genişleyerek lonca teşkilatı adını almıştır. Loncalar günümüz sosyal güvenlik sisteminin benzeri fonksiyonu görmüştür. Darüşşafaka, Darülaceze ve Kızılay gibi kuruluşların önemi de ayrıdır (Duyan, 2012, VIII). Bir sonraki bölümde Osmanlı döneminde sosyal hizmet faaliyetleri ve bu çerçevede tesis edilen müesseselere yer verilmiştir.

2. OSMANLI DÖNEMİ'NDE SOSYAL HİZMET FAALİYETLERİ

Osmanlı devleti kuruluşunda itibaren gerek dini temelli gerek toplumsal temelli olarak pek çok sosyal yardım ve dayanışma faaliyetlerini yürütmüştür. Gün geçtikçe sınırları genişleyen Devlet, toplum sorunları arttıkça faaliyetleri daha geniş bir alana çekme gereği duyarak geniş bir hizmet halkası oluşturmıştır.

Özellikle II. Abdülhamit dönemi, sosyal hizmet alanında kurumsallaşmanın başlangıç izlerini taşır. İslam dininin gereği olarak muhtaç ve güçsüzlere yardım edilmiştir. Fitre ve zekâtın öncelikle diğer ihtiyaç grupları ile birlikte yaşlılara verilmesi yardımlara önem kazandırmıştır. Gerek Türk

kültüründe ve gerekse islam dininde yaşlıya, engelliye, yoksula yardım konusunun önemli bir yeri olması da Osmanlı döneminde sosyal hizmet faaliyetlerine zemin hazırlamıştır.

2.1. Osmanlı Dönemi Toplumsal Yapıya Genel Bir Bakış

Osmanlı'da devlet-toplum ilişkisini ve yürütülen faaliyetleri daha iyi anlayabilmek için Osmanlı'nın toplumsal yapısına bakmak daha faydalı olabilir. Osmanlı Devleti pek çok din ve kültürü aynı çatı altında toplamaktaydı. Toplum barışın ve düzenin temeli olarak görülen ve sosyal hayatın sağlıklı olarak işletilmesi için gerekli olduğuna inanılan iki büyük sınıftan oluşmaktaydı (Çiçek, 2001, 46). Bunlar sultanın örtük otoritesi altında orduyu oluşturma ve toprak üzerinde gelir elde etme başta olmak üzere belirli hak ve yükümlülüklerin belirlediği egemenlik imtiyazına sahip olan yönetici sınıf ile toprak üzerinde tasarruf hakkına sahip üretici sınıf reayadır (Şahinöz ve Teoman, 2002, 75).

Hukuk düzenini ise İslam hukuku ve padişahın koyduğu kurallar oluşturmaktaydı. Osmanlı'da insana, onun hak ve hürriyetine saygı, diğer çağdaşı olan devletlerle mukayese edilemeyecek derecede mükemmeldir. Gayrimüslimlere ait mektepler, mabetler ve mülkler bunun kanıtıdır (Sarpaşan, 2008, 48). Farklı din ve kültürleri aynı çatı altında toplayan Osmanlı Devleti, dönemin toplumu için her türlü barış ve düzeni sağlayacak pek çok faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetleri hem milletin refahı hem de devletin bekası için sürdürmeye gayret etmiştir

2.2. Klasik Sosyal Hizmet Faaliyetleri ve Sosyal Hizmet Kurumları

Geçmiş dönemlerdeki sosyal hizmet faaliyetleri incelendiğinde Osmanlı döneminde sosyal yardımlaşma bağlamında yapılmış olan faaliyetler ile diğer ülkelerdeki faaliyetlerin aynı odak noktalar üzerinde şekillendiği görülmektedir. Daha genel bir perspektife sahip olan Osmanlı dönemi sosyal hizmet faaliyetleri ve kurulan bazı sosyal hizmetlere yönelik kurumlara vakıflar, lonca teşkilatı, kervansaraylar, bimarhane, imaret, tabhane, külliye, hilal-i ahmer cemiyetine kısaca değinilmiş, darüleytamlara ise biraz daha geniş olarak bu çalışmada yer verilmiştir.

Vakıflar, Vakıf kelime anlamı itibariyle “bir şeyi daimî olarak durdurmak” demektir. Bir başka anlamı ise, “bir malı mülkiyetten çıkarıp çıkarlarını sürekli olarak bir hayır işine tahsis ederek saklamaktır. Kısaca, belli bir malın sürekli olarak bir amaca tahsis edilmesi diye tanımlanabilir (Sarpaşan, 2008, 63). Sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumu olan vakıflar, önemli bir hayır müessesesi ve Müslümanların kurduğu bütün devletlerde görülen önemli bir medeniyet unsurudur (Baş, 2013, 381). Osmanlı Devleti'nde vakıflar sistemi Anadolu Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğindedir. Osmanlı döneminde vakıflar sosyal hizmet uygulamalarında öncülük etmiştir. Sosyal yardım, sağlık eğitim gibi pek çok hizmet vakıflar eliyle sağlanmıştır. Belediyelere ait birçok hizmet, esnaf örgütlerinin ve ordu yardımlaşma kurumlarının yerine getirdikleri hizmetler de vakfın görevleri arasındadır. Sosyal hizmet maksadıyla kurulan vakıflarda muhtaçlara aylık bağlanmış, öksüz ve yetim öğrenciler giydirilmiş, dul ve yetimler evlendirilmiş, kimsesiz şehit eşleri çocuklarıyla barındırılmıştır (Sarpaşan, 2008, 65).

Vakıfların genel hizmet alanları şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Din hizmeti verenler,
2. Eğitim hizmeti verenler,
3. Sivil ve askerî hizmet verenler,
4. Sosyal hizmet verenler,
5. Spora hizmet verenler,
6. Hayvanlara hizmet verenler.

Bu alanlardaki hizmetlerin bazıları ise şunlardır:

1. Dul kadınlar ve kimsesiz çocuklar için bakımevi açmak,
2. Fakirlere yemek yedirmek,
3. Fakirlere odun ve kömür almak,
4. Yetimlere aylık bağlamak,
5. Çalışamayan yaşlı ve sakat meslek ve sanat erbabına yardım etmek,
6. Hapishanelerdeki mahkûmlara ve ailelerine yardımlarda bulunmak,
7. Sahipsiz kedi ve köpekleri doyurmak,
8. Askeri donatmak,
9. Çeşmeler, köprüler, yollar, medreseler, kütüphaneler, camiler, hastaneler vb. yapmak,
10. Fakir küçük çocukların bakım ve eğitimi ile ilgilenmek,
11. Yolda kalmışlara yardımda bulunmak,
12. Sahipsiz ve zayıf hayvanların bakımı ve beslenmesini sağlamak,
13. Borçluların borçlarını ödemesine yardım etmek...

Görüldüğü üzere vakıflar sadece insanların hizmetine değil, çevrenin ve hayvanların yaşamını sürdürmesi, bakımı, iyileştirilmesi için de hizmetlerde bulunmuştur. Hizmet edilen kişiler müslim-gayrimüslim ayırımına tabi tutulmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı vakıflarının hayatın tüm gereklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde hizmet verdiği anlaşılmaktadır (Baş, 2013, 394-396). Vakıfların genel hizmet alanlarına bakıldığı zaman günümüzdeki sosyal hizmet faaliyetlerinin birçoğunu karşıladığı görülmektedir. Hatta günümüzde devletin sosyal hizmet bağlamında farklı kurumlar altında yürüttüğü çalışmaları, Osmanlı Döneminde bir arada götüren hizmet mekanizmasının vakıflar olduğu söylenebilir.

Lonca teşkilatı, Selçuklu dönemi ahilik teşkilatının devamı niteliğini taşımaktadır. Osmanlı tarihinde işçi örgütlenmesinin ilk şekli ahilik teşkilatı olarak görülmektedir. Esnaf teşkilatı olan ahilik, getirdiği ilkeler itibarıyla esnafın yanında çalışan çırak ve kalfayı da ilgilendirmekteydi. Mesleğe başlamaları, terfi etmeleri ve haklarıyla ilgili birtakım hükümler ahilik ilkeleri arasındaydı (Kırpık, 2004, 41). Lonca esnafların bir araya gelerek oluşturdukları teşkilattır. Üretim ve pazarlamaya yönelik ortaklıkları teşvik eden kurumlar olarak ortaya çıkan loncalar, zaman içerisinde üretim kapasitesini arttırmak, kalifiye eleman yetiştirmek, ustalık belgesi vermek, iş ve ticaret ahlakını geliştirmek, işçileri korumak gibi görevleri barındırmaktadır (Sarpaşan, 2008, 70). Günümüzle kıyaslandığında mesleki ve dayanışma dernekleri ile meslek odalarının bu teşkilat ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Kervansaraylar, Kervansaraylar yolcular ve tacirlerin yolculuk esnasında dinlenmeleri için ticaret yolları üzerinde inşa edilmiştir. En gelişmiş şeklini Selçuklu döneminde alan kervansaraylar, Osmanlı döneminde de işlevine devam etmiştir. Birçok kervansarayda, yatakhane ve aşhaneler, erzak ambarları, ticari eşya depoları bulunurdu. Ayrıca yolcuların hayvanları için ahırlar, samanlıklar, yolcuların namaz kılmaları için mescitler, kütüphaneler, hamamlar, şadırvanlar, hastane ve eczaneler gibi pek çok hizmet barınmaktaydı (Akalin, 2002, TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, 299-302). Bu hizmet binalarında zengin ve fakirin, Müslüman ve gayrimüslimin ücretsiz olarak ihtiyaçları karşılanırdı.

Bimarhane, Bir diğer ismi Darüşşifa olan Bimarhaneler hastane vasfını taşıyan kurumlardır. Klasik Osmanlı hastaneleri Selçukluların şifahanelerini etkisi ile oluşmuştur. Günümüze kadar gelen İslam hastanelerinin çoğu Osmanlılara aittir. İmparatorluğun en parlak devrinde Mimar Sinan tarafından İstanbul'da inşa edilen ve günümüze kadar ulaşan Haseki Hastanesi, Süleymaniye külliyesinde şifahane ile tıp medresesi ve Atik Valide Hastanesi her türlü hastanın yanı sıra akıl hastalarının da tedavi edildiği ünlü Osmanlı hastaneleridir.

Osmanlı hastanelerinin en belirgin mimari özelliği cami, medrese, imaret, tabhane, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme vb. meydana gelen külliyelerin bir parçası olarak planlanmış olmalarıdır. 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı hastane mimarisinde mevcut, özellikle merkezi sistem, tehlikeli hastaların ayrılması, havalandırma ve müzikle tedavi konularının göz önünde tutulan tasarımlardaki ileri düzeye; Batı ancak 18. ve 19. yüzyılda hatta bazı ayrıntılar açısından 20. yüzyılda Osmanlıdaki mimarî seviyeye ulaşabilmiştir. Avrupa'da akıl hastalarının yakıldığı dönemde Osmanlı'da tedavileri için müzik dahil gerekli her şey düşünülmüş olup, bu ayrıntı Osmanlı medeniyetinin ihtişamını göstermesi bakımından önemlidir (Baş, 2013, 409-410). Bu özelliklerdeki tedavi merkezi seçeneklerinin günümüzde yaygın olarak karşılığının bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

İmaret, Osmanlı'da fakirler, öğrenciler, yoksullar ve misafirler için tesis edilen sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumları olan imaretler, bir vakfa bağlı bulunmakta olup ihtiyaç sahiplerine ücretsiz yemek vermektedir (Sarıkaya, 2011, 8). Aynı zamanda ülke içinde birçok kimseye iş imkânı sağlayan imaretlerde çok sayıda insan istihdam ediliyordu (Sarıkaya, 2011, 9). Günümüzde kimi zaman yoksullara yönelik ücretsiz yemek organizasyonları benzer bir örnek olarak verilebilir.

Tabhane, Dinlenme yeri olarak tanımlayabileceğimiz tabhaneler genellikle yoksulların yararlandığı kurum olup, yoksul olmayanlar ve yabancıların da istifade ettiği mekânlardır. Önemli bir sosyal destek kurumu olarak değerlendirilen tabhanelerde sağlanan destek, elle tutulur sosyal destek olup kişinin güvende hissetmesinde önemli rol oynar (Sarıkaya, 2011, 10).

Külliye, Muhtelif fonksiyonlar amacıyla bir araya gelmiş binalar topluluğuna külliye adı verilir. Genellikle bir cami etrafında oluşan külliyelerin bazen medrese, ticarî bir yapı veya türbe çevresinde şekillendiği de görülmektedir. Osmanlı döneminde sayıları artarak devam eden külliyeler önceki örneklerle göre daha çok sayıda yapıyı bünyesinde bulundurmaktaydı. Topluma faydalı hayır kurumları kazandırma düşüncesiyle ele alınan külliyeler inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı karşılamaktaydı. Cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, evler,

odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyelele şehirler gelişmiş, menziller üzerinde inşa edilenlerin etrafında yeni yerleşimlerin oluşması sağlanmıştır. XVI. yüzyıl külliye yapımı için parlak bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın ilk çeyreği içinde İstanbul’da inşa edilen Beyazıt (1501-1508) ve Yavuz Selim (1522) külliyelele Mimar Sinan öncesinde ele alınmış önemli yapılarıdır (Çobanoğlu, TDV İslam Ansiklopedisi, XXVI, 543).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay), 1868 yılında kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti günümüze kadar ulaşan kurumlardan birisidir. Kuruluş amacı sadece savaş döneminde yaralı askerlere yardım etmek olmasına rağmen Hilâl-i Ahmer; muhacirlere, fakir ve evsiz kalanlara da sahip çıkarak faaliyet alanını geniş tutmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde öncelikle askerlerin ve halkın ihtiyaçlarını gidermeye çalışmış, savaş nedeniyle mağdur olarak ortaya çıkan muhacir ve mültecilerin sorunlarına da çare olmuştur. Cemiyet, aşevleri açarak mültecilerin yemek ihtiyacını karşılamış, sağlık ekipleri ve kurumları vasıtasıyla da tedavi işlemlerini sürdürmeye çalışmıştır (Sezer ve Metin, 2013). Günümüzde faaliyetlerine devam eden Kızılay görevlerini dayanışmayı sağlamak, sosyal refahı sağlamak, yoksul ve muhtaç insanlara barınma, beslenme ve sağlık yardımı ulaştırmak, kan, afet, uluslararası yardım, göç ve mülteci hizmetleri, sosyal hizmetler, sağlık, ilk yardım, eğitim alanlarında hizmetler olarak sürdürmektedir.

2.3. Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Kurumları

İnsan yaşamının son aşaması olarak nitelendiren yaşlılık, her insanın başına gelebilecek doğal ve kaçınılmaz bir süreçtir (Kalinkara, 2016, 7-8). Hemen her toplumun her döneminde yaşlılara yönelik kurulan kurumlar bulunmakta, Osmanlı döneminde de yaşlıların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, “Darülaceze” kurulmuştur. Osmanlı Dönemi’nde tesis edilen bu kurum günümüze kadar ulaşmayı başarıp halen faaliyetini sürdürmektedir.

Darülaceze, 1895 yılında hizmete giren Darülaceze; kadın-erkek, yoksul, sakat ve kimsesiz çocukları korumak için Sultan II. Abdülhamîd Han devrinde yaptırılarak hizmete giren âcizler yâni düşkünler yurdu olarak, Osmanlı döneminde kurulup günümüze kadar yaşayan kurumlar arasındadır. Kurum, kurulduğu günden bugüne 30.000’i çocuk olmak üzere toplam 72.000 kişiye Şefkat Yuvası olmuştur. 600’e yakın insanı barındıran Darülaceze; din, dil, ırk, cinsiyet ve mezhep farkı gözetmeksizin cami, kilise ve havrasıyla dünyada eşi benzeri olmayan bir hayır kurumudur. Darülaceze’nin kuruluş süreci 1877 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar uzanmaktadır. Bu savaşın ardından, göçler başlamış 1877-79 arasında İstanbul’a dört yüz bine yakın göçmen gelmiştir. Sokaklarda evsiz, barksız, hasta, kimsesiz çocuk ve dilenciler artmıştır. Darülaceze başta devlet hazinesinden olmayan 7.000 altın değerindeki özel eşyaları ile 10.000 altın bağışlayarak kurulmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamit olmak üzere, bağışçıların destekleri ile bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Darülaceze, kurulduğu günden bugüne tüm ihtiyaçları ile işletim giderlerinin tamamını hayırseverlerin bağışları ile karşılamıştır (ANON, 2018).

2.4. Kadınlara Yönelik Sosyal Hizmet Kurumları

Kadınlar, pek çok sebepten ötürü toplumda geri planda yer almışlardır. Bunun başlıca sebebi; ataerkil yapıdan kaynaklanmaktadır. Tüm dünyada yankı bulan kadın hareketleri Osmanlı döneminde de gündeme gelmiştir. Bunun Osmanlı’da oluşturulan dünya tarihindeki ilk kadın meslek örgütü olarak anılan Anadolu Bacıları Teşkilatı ve Kadın Sığınma Tekkesi (Hatuniye Tekkesi) kadına yönelik sosyal hizmet faaliyetleri arasında değerlendirilmiştir.

Anadolu Bacıları Teşkilatı: Bacıyan-ı Rum diğer adıyla Anadolu Bacıları teşkilatıdır. Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı (Fatma Ana, Kadın Ana, Hatun Ana) tarafından kurulan bu örgüt, dünya tarihindeki ilk kadın meslek örgütü olarak anılmaktadır. Anadolu Bacıları denen bu teşkilata mensup kadınlar, gerektiği zaman işgalci düşmanlara karşı yapılan savunma savaşlarında eşlerinin yanında onlara yardımcı olup mücadele ederken, nakış işleri, örgü işleri, keçecilik, kilim ve halı dokumacılığı, ipek ve pamuk ipliği üretimi ve bunlardan yapılan değişik dokuma işleri ve bunlardan değişik giysiler üretmeleri ile ekonomik alanda önemli rol oynamışlardır.

Anadolu Bacıları sosyal alanda da yetim ve kimsesiz genç kızları himayeleri altına almış, onların eğitimlerinden evlenip ev bark sahibi olmalarına kadar sorumluluk almışlar ve kimsesiz yaşlı kadınların bakımlarını üstlenmişlerdir. Bacıyan-ı Rum teşkilatı mensupları kültürel ve ahlaki alanda da yardımseverliğin, konukseverliğin, doğruluk ve merhametliliğin gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Ahilik örgütünün erkek üyeleri "Eline, beline, diline sahip ol" temel felsefesine sahip iken, Anadolu Bacıları da "Eşine, işine, aşına sahip ol" ilkesini yaşamış ve yaşatmışlardır.
(Döğüş, 2018)

Kadın Sığınma Tekkesi: Eyüp Sultan, Gümüşsuyu Caddesi üzerinde bulunan 18. yüzyıla ait olan "Hatuniye Tekkesi" Milli mücadeleye katılan tekkelerdendir. Tekke'den günümüze sadece yerlere yuvarlanmış, kırık, dökük Osmanlı dönemine ait mezar taşları ve bazı yapı parçaları ile işaret olarak yarım minare kalmıştı. Mimar Dr. Fatma Sedes'in aktardığı tarihi verilere göre Kadın Sığınma Evi Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl başlarında Eyüp Sultan'da kurulmuş ve 19. yüzyıl sonlarına kadar hizmet vermiştir. Çeşitli nedenlerle sığınacak bir yeri, tutunacak bir dalı olmayan kadınlar buraya sığınmışlardır. "Karılar Dergâhı" olarak da adlandırılan "Hatuniye Tekkesi"ne sığınan Osmanlı teb'alı kadınlar, burada ilgi alanlarına göre çeşitli zanaatlar öğrenmiş, böylece kimseye ihtiyaçları kalmadan geçimlerini sağlamayı başarmışlardır. Dergâhta 16-80 yaşları arasında 100 kadar kadın bulunuyordu (Yücer, 2003).

2.5. Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Bazı Sosyal Hizmetler

Osmanlı Devleti barındırdığı çocukların ihtiyaçlarına duyarsız kalmamış, birtakım düzenlemelerle muhtaç çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmelerini sağlamak için uğraşmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında zaman, kimsesiz çocukların korunması ve eğitilmesi vazifesi ilk olarak yakın akrabalarda olmakla beraber erken zamanda vakıfların bu vazifeyi üstlendiği görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren Eytam Sandıkları ve Eytam Müdürlükleri kurulmuş, Darülaceze, Darüşşafaka, İslahhane, Sanayi Mektepleri, Darül-hayr-ı Âli, Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti bu alanda hizmetler vermiştir. Darülaceze ve Darüşşafaka aynı adla, Himaye-i Etfal Cemiyeti ise Çocuk Esirgeme Kurumu olarak günümüze kadar ulaşmıştır (Kapıcı, 2016, 9). Çalışmanın bu bölümünde eytam nezareti, çocuk ıslahhanesi (sanayi mektebi), darüşşafaka, dâru'l hayr-ı alî, himaye-i etfal cemiyeti ve darüleytamlar ele alınmıştır.

Eytam Nezareti, Eytam İdaresi teşkilatından önce yetimlerle ilgili işlere İstanbul, Şam, Bağdat, Kahire, Selanik gibi büyük kentlerde Bab Mahkemeleri, diğer şehirlerde ise Müfettiş Hükkamlıklarına bağlı yerel mahkemeler bakmaktaydı (İnanç, 2002, 7). Yetim mallarının korunmasıyla ilgili olarak birtakım tedbirler alınmaya başlanmış, konu üzerine müzakereler edilmiş, bunun neticesinde 1851 yılında Şeyhülislamlık makamına bağlı çalışacak şekilde "Emval-

i Eytam Nezareti” kurulmuştur (Özcan, 2006, 110). Yetim malları üzerinden gerçekleştirilen yolsuzluklar ve usulsüzlüklerin önlenmesi amaçlanmıştır (Yurdakul, 2008, 180).

Yetim mallarının idare edilmesi amacıyla kurulan Eytam Nezareti başlıca görevleri şunlardır:

- Yetime düşen hissedeki mal ve eşyaların kontrolünü ve fiyatların tespitini yapmak,
- Yetime ait hissedeki mal ve eşyanın satılıp satılmadığına dair bir belge düzenlemek,
- Yetimin hissesindeki maldan borç olarak verilecek miktarın karşılığında rehin alınacak malın kıymetini takdir etmek ve bunun için ilmühaber (belge) hazırlayıp vâsiye vermektir (Çanlı, 2003, 63-64).

Korunmaya muhtaç çocukların mallarının gasp edilmesini önlemek amacıyla yürütülen bu faaliyet İslam dininin yetim malının haksız yere yenmemesi gerektiğini bildiren ayetleri destekler niteliktedir (Nisa Suresi/2. Ayet).

Çocuk İslahhanesi (Sanayi Mektebi), Sultan Abdülmecit devrinde kurulan fabrikalarla birlikte başlayan mesleki eğitim yeni bir boyut kazanmıştır. Yedikule’de mensucat fabrikasına pamuk yetiştirmek amacıyla 1847 yılında, Yeşilköy’de uygulamalı eğitim veren Ziraat Mektebi açılmıştır (Sakaoğlu, 2003, 78). 1848 yılında ise fabrikalara nitelikli eleman sağlamak amacıyla Zeytinburnu’nda bir Sanayi Mektebi açılmış olup faaliyete girmemiştir (Ergin, 1977, 627-628). Mithat Paşa, Tuna valiliği sırasında yetim ve korunmaya muhtaç çocuklar için İslahhane adında mesleki eğitim veren mektepler kurmuştur. İlk olarak, 1860’ta Niş’te, ardından Sofya’da, 1864 yılında Rusçuk’ta açtığı bu mekteplerin en iyi örneğini Şura-yı Devlet üyesi olarak göreve başladığı İstanbul’da 1868 yılında açmıştır (Sakaoğlu, 2003, 78-79; Ergin, 1977, 628). Aynı zamanda suçlu çocukları da barındırdığı için hapisane özelliği de taşımaktadır (Şişman, 2008, 32). 1868-1870 yılları arasında Edirne, Bursa, Bosna, Diyarbakır, İşkodra, Kastamonu, İzmir, Erzurum, Trabzon, Konya ve Halep’te İslahhaneler açılmıştır (Turan, 1996, 61). İslahhaneler 1868’den itibaren açıldıkları illerin sanayi mektebi olarak adlandırılmış, II. Abdülhamit devrinde ise isimlerinin başına “Hamidiye” ifadesi eklenmiştir (Yıldırım, 2012, 137).

II. Meşrutiyet döneminde birtakım düzenlemeler yapılarak bu okulların daha verimli hale getirilmesi için uğraşılmıştır. 1909’da Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesinin ardından İstanbul Sanayi Mektebi’nde gelişmeler kaydedilmiştir. Bu okullarla daha yakından ilgilenilmeye başlanmış, okutulan derslerde güncelleme yapılmış, eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. 1911 yılında ise daha da kapsamlı düzenlemelere gidilmiş okutulacak kitaplar, dersin kimin vereceği gibi hususlar düzenlenmiştir (Yıldırım, 2012, 140-141).

Yetim ve fakir çocukların öncelikle kabul edildiği İslahhaneler için para talep edilmemiş, ihtiyaçları okul tarafından karşılanmıştır. İmkân sahibi olanların çocukları eğitim almak istedikleri vakit, yıllık beş yüz kuruş ücret alınmıştır (Semiz ve Kuş, 2004, 279). Mezun olan öğrenciler istedikleri takdirde günlük ya da sözleşmeli olarak İslahhanelerde çalışma hakkına sahip oldukları gibi, kendilerine ait iş yeri açabilmişlerdir. (Öztürk, 1999, 191).

Mithat Paşa’nın İstanbul’dan uzaklaştırılması ve İslah-ı Sanayi Komisyonunun kapatılmasının ardından Sanayi Mekteplerinde verilen eğitim zayıflamaya başlamıştır. Ebuzziya Tevfik Bey’in 1891 yılında müdürlüğe gelmesi ile bir dönüm noktası yaşanmıştır. 1907’de ahlak ve din dersleri programa eklenmiş, şimendifercilik eğitimi verilmeye başlanmıştır (Koçer, 1970, 159). Eğitim seviyelerinin yükseltilmesi amacıyla mezunlardan bir kısmı Avrupa’ya gönderilmiştir (Yazıcı, 2007, 41). Gün geçtikçe gelişip, rüşdiye seviyesinde eğitim vermeye başlamış, mezunlar 7 yıllık

idadilerin mezunlarıyla aynı statüye ulaşmıştır (Ergin, 1977, 634-636). Osmanlı Devleti'nde sanayileşme ve nitelikli eleman yetiştirme hususunda, ıslahhane ve sanayi mekteplerinin önemli katkısı olduğu söylenebilir (Koç, 2007, 117).

2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun 25.maddesine dayanılarak hazırlanan korunmaya muhtaç çocukların iş ve meslek sahibi olabilmeleri için işyerlerinde çalıştırılma esaslarına ilişkin yönetmeliğin günümüzde benzer işleve sahip olduğu söylenebilir.

Darüşşafaka, Tanzimat Fermanı'nın ilanı akabinde gayrimüslimler, kilise ve cemaatlerin öncülüğünde açtıkları eğitim kurumları ile çocuklarını muhtelif mesleklerde yetiştirme imkânı bulmuşlardır. Bu husus, Müslüman aydınlarını harekete geçirmiş, fakir ve kimsesiz çocukları eğitmek ve meslek sahibi yaparak topluma kazanımlarının sağlanması fikrini oluşturmuştur. Bu fikrin oluşmasındaki temel etkenlerden biri, Büyükçarşı'da çalışan çırakların açılışa kadar geçen boş zamanlarını değerlendirme istekleridir. Okuma-yazma ve dini bilgilerin verilmesi gayesiyle bir okul açılması düşünülmüştür. Bunun için "Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye" adlı bir cemiyet tesis edilmiştir (Ergin, 1977, 487; Sakaoğlu, 2003, 87). 1865 yılında kurulan cemiyet öncelikle okul açma çabası içine girmiştir (Toprak, 1998, 10; Ayhan ve Maviş, 1994, 7; Ergin, 1977, 487; açılış tarihi hakkında 1864 ya da 1865 olduğuna dair ihtilaflar söz konusudur). Beyazıt'ta Valide Emetullah Kadın Mektebi cemiyetin amacını gerçekleştirebilmek için açtığı ilk mektep olmuştur. Gösterilen fazla rağbet üzerine Aksaray'da Ebubekir Paşa Mektebi de cemiyetin idaresine geçmiştir (Ergin, 1977, 487-489).

Öğrencilerin her türlü ihtiyacının cemiyet tarafından karşılandığı okullarda dersler de üyeler tarafından ücretsiz veriliyordu. Türkiye'nin ilk halk mektebi olarak kabul gören bu okullarda eğitim süresi üç yıl olarak planlanmış ve 1865'ten 1874'e kadar devam etmiştir (Toprak, 1998, 13; Ayhan ve Maviş, 1994, 8).

İki mektebinde fazlasıyla rağbet görmesi neticesinde cemiyetin büyük bir okul açmasına zemin hazırlamıştır. 28 Haziran 1873 tarihinde inşaatı tamamlanan okul "Darüşşafakatü'l-İslamiyye" adıyla eğitime başlamıştır (Ergin, 1977, 488; Toprak, 1998, 14). Okula alınacak çocukların yetim ve kimsesiz olmaları ve bu durumun mahalle imamı ile muhtarının onayladığı bir belge ile ispatlanması zorunluydu. Yazılı ve sözlü sınava tabi olunduktan sonra her türlü ihtiyacı okul tarafından karşılanmaktaydı (Kanar, 2000, 32). Başlangıçta hem kız hem erkek için planlanan eğitimden kız çocukları ancak 1971 yılında faydalanmaya başlamışlardır (Toprak, 1998, 18).

Cumhuriyetin ilanından sonra ortaöğretim programına geçilen okulun adı Darüşşafaka Lisesi olmuştur. Cemiyetin adı ise 1935 yılında Türk Okutma Kurumu olarak değiştirilmişti. 1953'te ise Darüşşafaka Cemiyeti ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994, 8-9). Okulun öğretmenleri arasında Namık Kemal, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Mithat Efendi, Selim Sırrı Tarcan gibi meşhur isimler yer almaktaydı (Toprak, 1998, 24). Buna ek olarak pek çok subay öğretmen gönüllü olmuştur. Cemiyet üyeleri ve öğretmenler tarafından ders kitapları hazırlanmış, yabancı dillerdeki kitaplar tercüme edilmiş ve öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994, 8).

Hala faaliyetini sürdüren bu kurum Osmanlı Devleti'nin büyük mirasları arasındadır. Kimsesiz çocuklara fırsat eşitliği sunan bu kurum ülkemize bilinçli bireyler yetiştirmek için çalışmaktadır.

Dâru'l Hayr-ı Ali, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kafkas ve Balkanlardan yaşanan göçler sonucunda yetim, öksüz çocuklar ve dullara sahip çıkılması sorunu baş göstermiştir (Bırol, 2009, 348). Ortaya çıkan Ermeni isyanları sonucunda pek çok Müslüman ve gayrimüslim hayatını

kaybetmiş, çok sayıda yetim çocuk ortada kalmıştır. Misyonerler Ermeni yetimleri toplamaya başlamışlardır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Y. PRK. UM, 46/29).

Bu durumların yaşandığı esnada 6 yaşlarında yetim bir Müslüman çocuk okumak için Padişaha verdiği dilekçe Darülhayr-i Âli'nin kuruluş sürecini başlatmıştır. Neticede gayrimüslim yetimleri için okullar mevcut iken, Müslüman çocuklar için okulların olmayışı gündeme gelmiştir. Maarif Nezareti'nden korunmaya muhtaç Müslüman çocukların yatılı kalıp, meslek eğitimi alabilecekleri bir okulun açılması için çalışma başlatılması istenmiş, bu işin bir an önce başlatılmasının Padişahın arzusu olduğu vurgulanmıştır. Hem erkek hem de kızlara eğitim verilmesi için gereken planlamaların yapılması da talep edilmiştir (Ergin, 1977, 1042-1043).

İstenilen planlar Padişahın isteği olmasına rağmen altı ay boyunca bir gelişme yaşanmamıştır. Bunun üzerine on maddelik bir tedbirler paketinin kabul edildiği 17 Mayıs 1899 tarihli Meclis-i Mahsus kararında konu tekrardan el alınmıştır (BOA; Y. A. RES, 104/34). Bir gün sonra Maarif-i Umumiye Nezareti, Sadrazamlığa, okulun açılması için yapılan çalışmaların ele alındığı bir yazı göndermiştir. Her sene erkek ve kız 40'ar öğrencinin kaydedilmesi ve yedi senenin sonunda 560 öğrenciye ulaşılmasının planlandığı okulun isminin "Darüleytam" olması tavsiye edilmiştir. Mezun olanların da sanayi mekteplerine devamlarının sağlanması şart olduğu eklenmiştir (BOA; İ. MF, 6/1317. s. 25).

Açılışı 1903 yılını bulan okula Darüleytam adı verilmemiş, onun yerine Darülhayr ismi düşünülmüştür. Kurumun, II. Abdülhamid'in himayesi altında olduğunun gösterilmesi için sonuna Âli kelimesi eklenmiş, okulun adı Darülhayr-i Âli olmuştur (Koçu, 1974, 4247). Müessesenin kuruluş sürecinde yaşanan değişiklikler amacını da değiştirmiştir. Başlangıçta Müslüman kız ve erkek yetimlere düşünülen amaç, gayrimüslim tebaa yetimlerini kapsayacak şekilde yapılması fikrine dönüşmüştür. Fakat, ekonomik yetersizlik sebebiyle sadece Müslüman erkek yetimlerle sınırlı kalmıştır. Buna göre okulun kuruluş amacı, serseri gençlerin işe sahip olmamaları ve İslam çocuklarının sefalette kalmaları padişah nezdinde hoş karşılanmaması gerekçesiyle ıslahhane tarzında bir yerde terbiyeleri ve sanayiye alıştırılmaları olarak değiştirilmiştir (BOA; MF. HYR, 10/37).

31 Mart olayı sonrası iktidardan uzaklaştırılan Sultan II. Abdülhamid'e ait izleri silmek isteyen dönemin hükümeti Padişahın ismiyle eşleşen kurumlardan Darülhayr-i Âli'nin kapatılması için harekete geçmiştir. Darülhayr-i Âli'nin kapatılması üzerine öğrenciler İstanbul, Konya, Ankara, Erzurum, Kastamonu ve Midilli'de bulunan yatılı okullara dağıtılmıştır (Koçu, 1974, 4248; Sakaoğlu, 2003, 564).

Himaye-i Eftal Cemiyeti, Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde bu cemiyetin kurulduğunu belirten kaynakların yanı sıra 1921 yılında Ankara'da Atatürk'ün öncülüğünde, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun temelini oluşturacak şekilde kurulan Himaye-i Eftal Cemiyeti ile kurumun ortaya çıktığını belirten kaynaklar da mevcuttur (Okay, 1999, 7-10). Buna göre ilk kez 1909'da Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım'ın öncülüğünde 1912'de kurulan "Esirgeme Derneği"nin Cemiyetin temeli olduğu bilgisinin yanı sıra (Okay, 1999, 7-8), 1908'de Edirne'de kurulan Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin 1917'de İstanbul'da ülke geneline hitap edecek şekilde yeniden tesis edilmek suretiyle Cemiyetin kurulduğu bilgisi de mevcuttur (Sarıkaya, 2011, 27). Bunların dışında, Millî Mücadele'nin devam ettiği 30 Haziran 1921 tarihinde cephede şehit düşenlerin çocuklarını koruma altına almak için Cemiyetin Ankara'da kurulduğu bilgisi de bulunmaktadır (Okay, 1999; Sarıkaya, 2011, 27).

Şefkat ve merhamet yuvası olarak inşa edilen Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren kadınların rolü büyüktür. Bu sebeple hanımlar heyetinin ulunması kararlaştırılmış ve 28 Mart 1918 tarihinde heyet kurulmuştur. Çalışmaların daha hızlı yürütülmesi gerekçesiyle Erkekler Heyeti ile birlikte çalışılması amacı ile Muhtelit Heyet teşkil edilmiştir (Okay, 1999, 20, Sarıkaya, 2011, 37).

Cemiyet faaliyetleri genişletmek amacıyla hem İstanbul'un çeşitli semtlerinde hem de Anadolu'da şubeler açma yoluna gidip, Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Kadıköy, Bakırköy ve Yeniköy gibi İstanbul semtlerinde; İzmit, Konya, Kırklareli, Samsun, Musul, Erzurum, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir'de de şubeler açmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda başta İzmir olmak üzere İstanbul'un işgale uğraması ile cemiyet merkezinin taşra ile irtibatı kopmuştur. Kadıköy şubesi dışında İstanbul şubeleri kapatılmıştır (Okay, 1999, 41-42; Sarıkaya, 2011, 37). Cemiyet 1925 yılı itibari ile sadece yurtiçinde değil, 25'i Amerika'da olmak üzere yurtdışında 32 şube açmış ve yardım toplamıştı (Sarıkaya, 2007, 328-329). 1925 Nizamnamesine göre anne ve çocuk için yapılması gerekenler geniş bir biçimde ele alınmıştı. Yetim ve kimsesiz çocukların yanında bakıma muhtaç ve fakir çocukları da kurumun korumasın altın alan cemiyetin vazifeleri şu şekilde sıralanmıştı:

- Çocuk dispanserleri kurmak,
- Misafirhaneler ve yetim yuvaları kurmak,
- Muakkam (pastörize) süt dağıtma yerleri oluşturmak,
- Fakir ve hasta çocukların tedavilerine yardım,
- Fakir çocuklara gıda ve malzeme vermek suretiyle yardım,
- Fakir okul çocuklarına gıda ve kırtasiye malzemesi vermek suretiyle yardım,
- İş görececek yaş ve yapıda olan çocuklara iş bulunması,
- Velisiz ve vasisiz çocukların kanunî temsilciliğini almak ve hak ve menfaatlerinin korunmasını üstlenmek,
- Çocuklara ait kütüphaneler kurmak,
- Çocuklar için örnek çalışma yerleri kurmak,
- Doğumlarda müracaat edenlere yardım,
- Çocuklara ait adlî, tıbbî, terbiyevî birçok hususta müracaat edeceklere bilgi verilmesi,
- Çocukları sağlıklı bir tarzda eğlendirmek için oyun meydanları ve oyun bahçeleri oluşturulması (Sarıkaya, 2007, 324-325).

1935 yılında adı Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilen Cemiyetin gelir kaynakları, bağışlar, devlet yardımları, şefkat pulları, kira gelirleri, piyangolarda toplanan paralar, kurban, zekât ve fitre bağışlarından elde edilen gelirlerdi (Acar, 2004). 1935 yılında yurtiçi ve yurtdışında Cemiyet 612 şubeye ulaşmıştı (Sarıkaya, 2007, 327). 1946 yılında ise yurtiçinde 688 şube olarak bulunmaktaydı. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında 1981 yılında asker kuruma el koymuş, 24 Mayıs 2828 nolu Sosyal Hizmetler Kanununun kabulü ile Çocuk Esirgeme Kurumu kapatılmış, kurumun bütün görevleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Acar, 2004). Özetle günümüzde geçerliliğini koruyan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanununun temelleri bu kurum ile atılmıştır.

Darüleytamlar, Darüleytam kelime anlamı olarak “yetimler yurdu”, “yetimhane” kavramlarına tekabül etmektedir. Darüleytamların tesisi, Osmanlı Döneminde korunmaya muhtaç çocuklara yönelik yürütülen en önemli faaliyetler arasında yer almaktadır. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın ağır bedellerini ödemekle yüzleşerek kimsesiz kalan çocukların yanı sıra aynı dertle muzdarip olan kadınların da korunma ve barınma gereksinimlerini karşılayan kurum, dönemin

önemli ihtiyaçlarına karşılık vererek büyük başarılarla imza atmıştır (Müezzinoğlu, 2013, Erkan ve Erkan, 1987).

Darüleytamlar her ne kadar İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkmış olsa da ilk defa II. Abdülhamit döneminde sözü edilmiştir. Darüleytam çalışmaları ilk kez yetim bir çocuğun padişaha ilettiği dilekçe ile başlamıştır. 13 Kasım 1898 tarihinde Sadarete yazılan bir tezkirede Padişaha sunulan bu dilekçeden bahsedilerek konu hükümet gündemine düşmüştür (BOA; İ. HUS, 69/1316 C. 87).

Balkan Savaşları sonunda büyük toprak kaybının sonucu olarak yaşanan göç ile hem göçmenlerin hem de yetimlerin korunması konusu yeniden gündeme gelmiştir. Sorun çözülemeden Birinci Dünya Savaşı'na girilmiştir. Yetimlerin korunması ve barınması adına Darüşşafaka ve Darülaceze'nin yetersiz kalması üzerine Darüleytamların kurulması kararlaştırılmıştır (Okur, 1996, 19; Nuhoglu, 1993, 521). İlk darüleytam Sait Halim Paşa tarafından kuruma armağan edilen Bebek Yalısı'nda hizmet vermeye başlamıştır (Erkan ve Erkan, 1987, 61).

Savaş zamanı olması nedeniyle yeni bina yapılması mümkün olmamıştır. Bunun yerine savaş sebebiyle Osmanlı topraklarından ayrılan İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlara ait okul ve kurumların binalarına el konulmuştur. İlk açıldıklarında sayısı 20 olan Darüleytamların savaş sebebiyle artan yetimler nedeniyle yenilerinin açılması gerekmiş (Okur, 1996, 20), zamanla bu sayı 62'ye ulaşmıştır (Erkan-Erkan, 1987, 61).

Talepler karşılanamayınca Darüleytamlara alınacaklar için sınırlandırılmalara gidilmiştir. Yayınlanan kararname ile Darüleytamlara birinci derecede, silah altında iken ölen ya da sakatlanan subay ve erlerin, mülteci ve muhacir maaşından mahrum, himayesiz yetimlerin yerleştirilmesi kararı alınmıştır (Sofuoğlu, 2003, 54-55). Bunun dışında kalanlar için de tedbirler alınmış, askeri yetim ve dullara maaş bağlanması kolaylaştırılmıştır. Savaş yüzünden boşalan köylere kimsesiz aileler yerleştirilmiş, genç ve dul kadınların evlendirilmesi kararlaştırılmıştır. On iki yaşından küçüklerin Darüleytamlara yerleştirilmesi istenmiş, bu kurumun yetersiz kaldığı yerlerde Müslüman ailelerin yanlarına yerleştirilmeleri uygun görülmüştür (Okur, 1996, 20). Bunun yanı sıra kanun, nizamname ve talimatnamelerde yetimlerin dini hakkında herhangi bir ayırım gözetilmemesine rağmen Adana Darüleytamına Maarif Nezareti'nden gönderilen bir yazıda birtakım sebeplerle Müslüman çocukların tercih edilmesinin istendiği gözlenmiştir (Müezzinoğlu, 2012, 409).

Uzayan savaşın yol açtığı ekonomik sıkıntı sebebiyle on bin kadar şehit çocuğun barındığı Darüleytamlarda birtakım düzenlemelere gidilerek sayı 3500'e düşürülmüştür. Sadece şehit çocuklarının barındığı bir yer haline getirilmeye çalışılsa da başarısız olmuştur. Himaye edilen çocukların %30'u şehit çocuğu iken, %70'i ya ailesi bakamayacak durumda olan ya da ebeveyninden en az birini kaybetmiş çocuklardan ya da mülteci ya da muhacirlerden oluşmuştur. Bununla beraber yaş sınırı 2-15 arası olmasına rağmen, kurala tam uyulmayarak 17 yaşına kadar olan çocukların da kaydedildiği görülmüştür. 20-22 yaşındaki delikanlıların, hatta asker kaçaklarının da alındığı tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi olarak Darüleytamların teşkilatı hakkında bir program, talimatname veya nizamnamenin olmayışı ileri sürülmüştür (Okur, 1996, 21-22).

Darüleytamların idaresi adına oluşturulan Darüleytam Genel Müdürlüğü ilk zamanlar İttihat ve Terakki fırkasına bağlanmıştır. Darüssınailerin inşasıyla birlikte Maarif Nezaretine bağlanmıştır (Nuhoğlu, 1993, 521). İdari Meclis kuruluncaya ve nizamname yürürlüğe girene kadar tüm işlerle Darüleytam Genel Müdürlüğü'nün ilgilenmesi kararlaştırılmıştır. Darüleytamların sayılarının artmasına rağmen bir nizamname oluşturulmamıştır. Bu yüzden, idari işler, bağlı bulunduğu nezaret bünyesinde bulunan kurumlar için hazırlanan nizamnamelerin Darüleytama uyarlanması ile yürütülmüştür. Müdürler ise Emval-i Eytam Nizamnamesi'ne göre atanmıştır. Bağlı oldukları idare meclislerince seçilip, İdare-i Vilayet Kanunu'na göre bulundukları idari birimin mülki amirince göreve getirilmişlerdir. 7 Ağustos 1920 tarihinde Maarif Nezaretinden ayrılarak Dâhiliye Nezaretine devredilinceye kadar Darüleytamlarla ilgili alınan kararlar Maarif ve Maliye Nezaretlerince uygulamaya geçirilmiştir (Okur, 1996, 23-24). Darüleytamların giderlerinin karşılanması için halktan yardım talep edilmemiştir. Ülkeyi terk eden yabancılara ait binalarda faaliyete başlayan Darüleytamlar yine bu binalarda bulunan her malzemeyi kullanmışlardır. Bunun yanı sıra aciz ve yetimlerin işlerinin yerel yönetimlerce karşılanması istenmiştir. 3 Nisan 1916 tarihli kanun gereğince "Evlat-ı Şüheda" vergisi olarak posta, telgraf, tütün ve içkiden alınan vergiler belli oranlarda artırılarak Darüleytamların bütçelerine aktarılmıştır (Okur, 1996, 28-29).

Maarif Nezareti'nin plan programlarının uygulandığı Darüleytamlarda yetimleri eğitmek için müessesat-ı ilmiye ve müessesat-ı ziraiye ve sanaiyeden oluşan iki birim kurulmuştur. Müessesat-ı ilmiye yatılı ilkokul şeklinde olup, yetimlerin talim ve terbiyesine çalışılmıştır. Müessesat-ı ziraiye ve sanaiyede ise tatbiki sanayi ve ziraat eğitimi verilmiştir (Okur, 1996, 42-43). Bunun yanı sıra sanayi ihtiyacına cevap verebilecek nitelikli insan yetiştirmek amacıyla Darüleytam bünyesinde özel bir sınıf oluşturulmuştu (Müezzinoğlu, 2012, 411). Anasınıfı olan Darüleytamlarda 6 yaşından küçük çocuklar için okul öncesi eğitim Darüleytam tarafından hazırlanan nizamnameye göre verilmiştir (Okur, 1996, 43). El işlerine de özel önem verilmiştir. 13 yaşını tamamlayan kızlar sanat eğitimi, erkekler ise hem sanat hem de ziraat eğitimi almışlardır (Müezzinoğlu, 2012, 410-411). Türkçe, Fransızca, İngilizce, aritmetik, coğrafya, geometri, fen bilgisi, el işi, müzik, resim, din bilgisi, jimnastik ve tarih derslerinin verildiği ilkokulu başarıyla tamamlayan yetimler, Darülmualimin, Darülmualimat, Sanayi-i Nefise, Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Sanayi gibi okulların sınavlarında başarılı oldukları takdirde bu okullarda okumaya hak kazanmıştır (Okur, 1996, 43).

İlkokulu başarıyla tamamlayıp diğer okullara geçişi sağlayamayan yetimlerin eğitimi Darüleytamlarda devam etmiştir. Yetenekleri ve ilkokuldaki durumları doğrultusunda uygulamalı eğitimler verilmiştir. Marangozluk, çinicilik, terzilik, kunduracılık ve çorapçılık gibi sanatlar öğretilmiştir (Okur, 1996, 45). 400 kişilik bir grubun özellikle madencilik alanında eğitilmek üzere Maarif Nezaretince Almanya'ya gönderildiği de kaydedilmiştir (Müezzinoğlu, 2012, 415). 1924'te Maarif Vekâleti'nin Darüleytamları devralmasıyla yeni bir talimatname hazırlanmış, düzenlemeler yapılmıştır. Öğrenim temelde ilkokul öğrenimi olarak kabul edilmiştir. Darüleytamlar, 3-7 yaş arasındaki çocukların alındığı anasınıfları, 8-15 yaş arasındaki çocukları kabul edildiği ilkokul ve 16-18 yaşlarındaki gençlerin mesleki eğitim aldığı sanat şubeleri olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Çocukların Darüleytamlara kabulüyle ilgili şartlarda da düzenlemeler yapılmıştır (Erkan-Erkan, 1987, 65).

İlk başlarda 20 şube ile faaliyete geçen Darüleytamların zamanla 85 şubeye de ulaşmışsa da savaş sebebiyle ortaya çıkan sıkıntılar neticesinde sayıları azaltılmak zorunda kalınmıştır. Sivas'ta 20, Adana'da 6, İzmit'te 2, Antalya, Eskişehir, Maraş, Diyarbakır, Urfa, Kayseri, Samsun, Cebel-i Lübnan, Van, Tekirdağ, Bayburt, Konya, Erzurum, Mardin ve Bitlis'te birer Darüleytam hizmet etmiştir. İstanbul'da 1916 yılı itibariyle Bebek, Gaziköyü, Moda, Haydarpaşa, Tophane, Beykoz ve Yedikule olmak üzere Darüleytam şubeleri bulunmaktaydı. Darüleytamlarda 1916 yılında 20000 civarında yetim kalırken 1918 yılında ise sayının 10000'e, 1920'de ise 3500'e düştüğü gözlenmiştir (Okur, 1996, 50-51).

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince İstanbul'a gelen işgalciler Darüleytamların kullanıldığı eski binalarına yerleşmek istemişlerdir. Bunun sonucunda yetimler çeşitli köşk ve saraylara dağıtılmıştır. Yetersiz geldikleri takdirde bina kiralanmıştır. İhtiyaçlara cevap veremeyen binaların tadilatları söz konusu olmuştur. Maddi imkânsızlıklar sebebiyle Taşradaki Darüleytamlar kapatılmış, yetimler merkezde toplanılmıştır. Alınan tedbirlere rağmen giderler karşılanamayınca 1918 yılından itibaren müessese kapatılmıştır. Yetimler Şehir Yatı Mektebi'ne gönderilmiş, yetenekli çocuklar ise Darüşşafaka'ya verilmiştir. 1927 yılında Şehir Yatı Mektebi kapatılmıştır. Ancak TBMM Hükümeti Darüleytamlara sahip çıkmış, 5 Aralık 1922 tarihinde Darüleytamlar Talimatnamesi yayınlamıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bütçesinden tahsis edilen yardım ile ayrıca yapılacak bağışlar ve belediye yardımlarıyla geçimi sağlanacak kurum tekrardan şehit, muhacir, mülteci ve kimsesiz çocukların bakımından sorumlu tutulmuştur. Darüleytamlar 1924 yılında çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır (Özkan, 2006, 220). Mart 1924'ten itibaren Darüleytam (Yetim Yurdu) yerine Öksüz Yurdu ismi kullanılmaya başlanmış, 10 Haziran 1926 tarihinde kabul edilen 931 No'lu yasa ile kapatılmıştır (Nuhoğlu, 1993, 521). Darüleytamlardan bahsedilirken "Yetimlerin Babası" (Erkan-Erkan, 1987, 67) olarak isimlendirilen Kazım Karabekir'in Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele sırasındaki hizmetleri de atlanamayacak kadar önemlidir (Kapıcı, 2016, 111).

Karabekir'in eserinde de yer alan ifadeleri şu şekildedir: *"Yoksul ve bakımsız çocukları devlet himayesine alarak memleketin diğer çocukları gibi muvaffakiyetli hayat mücadelesinde kudretli kılacak maddi ve fikri bir talim ve terbiye ile teçhiz etmek benim öteden beri güttüğüm davadır. Ben buna "Çocuk Davamız" diyorum."* (Karabekir, 2015, 11). Yetimlerin eğitim ve bakımı için "Çocuklar Ordusu" adı altında bir kurum kuran Karabekir, bu amaçla Erzurum, Diyarbakır ve Tekirdağ Darüleytamlarını sık sık ziyaret etmişti. Buralardaki yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamıştı (Erkan-Erkan, 1987, 67-68). Sarıkamış'ı bir çocuklar kasabasına çeviren (Karabekir, 2015, 42-43) Karabekir Mütareke dönemindeki ilk hizmetlerine Erzurum'da 24 Mayıs 1919'da yaşı 12'den yukarı olan 33 çocuğu alarak başlamıştı (Karabekir, 2015, 14-15). Zamanla sayısı artan bu çocuklar Ana Mektebi, Sanayi Gürbüzler Mektebi ve Askeri İlk Mektep olarak üç kısma ayrılmıştı (Karabekir, 2015, 17). Resmîyet kazanması ve devletten destek görmesiyle 4 Mart 1920'de Otomobil Mektebi veya İş Ocağı adı verilen dördüncü okul açılmıştı (Karabekir, 2015, 32). Şark cephesinde hayatları kurtarılan çocukların sayısının altı bini aştığı kaydedilmiştir (Karabekir, 2015, 52).

Darüleytamlar görüldüğü üzere Osmanlı Dönemi korunmaya muhtaç çocuklara yönelik kurulan diğer müesseselerin harmanlanmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece çocukların koruyucusu olmayıp savaş mağduru olan kadınları ve aileleri de koruyup kollamıştır. Savaş

çocuklarının maruz kaldığı sıkıntılar sebebiyle kimsesiz kalan çocukların barınma, korunma, eğitim, meslek sahibi olma gibi her türlü haklarının önemsenmesinden hareketle tesis edilen bu kurum günümüze kadar yaşamasa da halen adından söz ettirmektedir. Kurumun yetersiz kalması halinde ailelerin yanına yerleştirilmesi kararı günümüzde korunmaya muhtaç çocukların aile ortamını tadabilmeleri kapsamında ele alındığı zaman “koruyucu aile” programıyla benzerlik göstermektedir.

3. SONUÇ

İnsanın ve toplumun iyilik hali için çabalayan sosyal hizmet sorun belirleme ve çözme hedef alan bir disiplindir. Tüm insanların eşit olduğu inancıyla hareket eden sosyal hizmet insanlara yardım etme savından yola çıkarak uygulamalar üretmektedir. Gönüllü çalışmalarla başlayan uygulamalar sosyal yardımlar çerçevesinde ilerleyerek meslek haline dönüşmüştür.

Tarih boyunca yürütülen çalışmalara bakıldığı takdirde Türk Tarihi boyunca da benzer faaliyetlere rastlanmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti bünyesinde yürütülen çalışmalar göz ardı edilemeyecek derecede büyüktür. Dayanışma perspektifi ile sosyal hizmet faaliyetleri yapan pek çok müessese kurulmuş, yüzyıllar boyu hizmet sunmuştur. Hayatın her alanına hizmet eden bu kurumlardan bazıları da günümüze kadar süregelmiştir.

Osmanlı Dönemi sosyal hizmet kapsamında kimsesiz çocuklar adına da pek çok tesis oluşturulmuştur. Bunların en önemlisi ve günümüze kadar adından söz ettireni ise Birinci Dünya Savaşı sonucunda çoğalan yetimleri ve aileleri korumak amacıyla kurulmuş olan darüleytamlardır. Kurum kimsesizlerin korunma, barınma, eğitim gibi haklarını göz önünde bulundurarak hizmet sağlamıştır. Darüleytamların yürüttüğü faaliyetler, günümüzde korunmaya muhtaç çocukların öncelikli olarak bakımı, korunması, eğitim hakkının sağlanması, meslek sahibi olabilmeleri için fırsatların tanınması bağlamında yürütülen sosyal hizmet uygulamalarına örnek teşkil etmektedir.

İncelendiği üzere Osmanlı Devleti’nin toplum içerisinde insana verdiği değer neticesinde dönemin ihtiyaçlarına binaen tesis etmiş olduğu kurumlar sosyal hizmet uygulamaları olarak değerlendirilmektedir. Bu uygulamalar çoğu zaman din, dil, ırk ve kültür gözetilmeksizin yürütülen faaliyetler olmuştur. Sosyal hizmetlerin hiçbir insanı ayırt etmeksizin herkese fırsat eşitliğini sağlayarak yürütülmesi en önemli adımdır. Devletin bu tür faaliyetleri yürütme kabiliyetinin yanı sıra bu faaliyetlere insanların duyarlı ve destek olması da önemli bir husustur. Muhtaç kimselere yöneltilen faaliyetlerin bu hizmetlere ihtiyaç duymayan kişiler tarafından istismar edilmemesi ve durumu iyi olan kişiler tarafından da desteklenmesi gerekmektedir. Osmanlı Döneminde özellikle ilk yüzyıllarında bulunan insanlar arası güven ortamının kuşkusuz sağlanması bu faaliyetlerin sağlam bir şekilde sürdürülmesinin başlıca sebeplerindendir. Özetle devletin öncülük ederek yürüttüğü sosyal hizmet faaliyetlerinin kalitesini ortaya koyacak olan toplumu oluşturan insanlardır. Buradan hareketle öncelikli olarak insanlara genel anlamda yardımlaşma ve dayanışma bilincinin kazandırılması en önemli etkidir. Söz konusu yardımlaşma ve dayanışma bilincinin kazandırılması için günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde çalışmalar düzenlenerek insanlara sosyal hizmet bilincinin kazandırılması hedeflenmelidir. Bu hedef doğrultusunda yardım alacak bireylerin ayırt edilmesi sağlanmalıdır. Sosyal hizmet uzmanları bu faaliyetlerde, toplumun bilinçlendirilmesinde görev alabilirler.

Bunun yanı sıra diğer ilgili bakanlıklar ve Millî Eğitim Bakanlığı ile ortak çalışmalar yürütülerek rehberlik hizmetleri kapsamında sosyal hizmet bilincinin oluşturulması konusunda da faaliyetler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2004). "Cumhuriyet'in Çocuk Refahı Politikasını Yapılandıran Bir Sivil Toplum Örgütü: Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981)". Çalışma Ortamı. S. 73. Mart-Nisan.
- Acar, H. Duyan, G. Ç. (2003). "Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi". Toplum ve Sosyal Hizmet. C. 14, S. 1, s. 1-19.
- Akalın, Ş. (2002). "Kervansaray". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 25. s. 299-302.
- ANON, (2018) Darülaceze. [http://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/KurulusAmaci\(erişim_tarihi_12.02.2018\)](http://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/KurulusAmaci(erişim_tarihi_12.02.2018))
- Ayhan, H. Maviş, H. (1994). "Darüşşafaka". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 9. s. 7-9.
- Baş, E. (Editör) (2013). İslam Kurumları Tarihi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Y. PRK. UM, 46/29; BOA; Y. A. RES, 104/34; BOA; MF. HYR, 10/37; BOA; MF, HYR, 26/45; BOA; İ. HUS, 69/1316 C. 87; BOA; İ. MF, 6/1317. S. 25.
- Bingöl, O. (2015). "Genel Bağlarıyla Sosyal Hizmet ve Toplum". Mavi Atlas 5: 69-77.
- Biröl, N. (2009). Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı 1827-1901. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Çanlı, M. (2003). "Eytam İdaresi Sandıkları ve Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması". Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler. İstanbul. s. 59-86.
- Çiçek, H. (2001). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mali Bunalım". Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Çobanoğlu, A. V. (2002). "Külliyeler". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 26. s. 542-544.
- Dönümcü, Ş. (2004). "Yaşamla Bütünleşen Bir Mesleğin Öyküsü" İçinde: Sema Kut ve Sosyal Hizmet. Ankara: SHUDGM.
- Dönüş, S. (2018) Ortaçağ Anadolu'sunda Bir Kadın Teşkilâtı : Bâciyân-ı Rûm <https://benimgozumden.wordpress.com/haymenana/>
- Duyan, V. (2010). Sosyal Hizmet Mesleği: Temelleri Yaklaşımları Müdahale Yöntemleri. Ankara: SHUDGM.
- Düstur, III. Tertip, 7. Cilt, s. 1547 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>.
- Ergin, O. (1977). Türk Maarif Tarihi. C. 1-2. İstanbul.
- Erkan, A. R. Erkan, G. (1987). "Darüleytamlar". Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi. Ocak. C. 5. S. 1. s. 61-68.
- Friedlander, A. W. (1965) Sosyal Hizmetin Kavram ve Metotları. Çev. Elkin Besin. Ankara: SSYB, SHGM.
- Friedlander, A. W. (1966). Sosyal Refah Hizmetlerine Başlangıç. Çev. Resan Taşçıoğlu. Ankara: SSYB.
- İnanç, V. (2002). "Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Örneği (1895-1911)". Muğla Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kalinkara, V. (2016). Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kanar, M. (2000). Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi. İstanbul.
- Kapıcı, H. Z. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yetim. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Karabekir, K. (2015). Çocuk Davamız. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kırpık, C. (2004). "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri". Doktora Tezi. Isparta.
- Kocahanoğlu, O. S. (1997). Midhat Paşa'nın Hatıraları:1 Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret). İstanbul: Osman Selim Temel Yayınları.

- Koç, B. (2007). "Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler". Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (2). s. 113-127.
- Koçer, H. A. (1970). Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi. İstanbul: MEB.
- Koçu, R. E. (1974). Darülaceze (1895-1974). İstanbul.
- Kongar, E. (1972). Sosyal Çalışmaya Giriş. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.
- Kut, S. (1988). Sosyal Hizmet Mesleği. Ankara.
- Müezzinoğlu, E. (2012). "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar". History Studies. Volume 4/1. s. 399-417.
- Nuhoğlu, H. (1993). "Darülaceze". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 8. s. 512-514.
- Okay, C. (1999). Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923. İstanbul: Şule Yayınları.
- Okur, Y. (1996). "Darüleytamlar". Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özcan, T. (2006). "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları". İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S. 14. s. 103-121.
- Özkan, S. (2006). "Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamu". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 16. s. 211-229.
- Öztürk, C. (1999). "İslahhane". TDV İslam Ansiklopedisi. C. 19. s. 190-191.
- Sakaoğlu, N. (2003). Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 33.
- Sarıkaya, M. (2007). "Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti". Erzurum: AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 34. s. 321-338.
- Sarıkaya, M. (2011). Sosyal Hizmet Kurumlarında Yönetim. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2011). Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarpaşan, C. (2008). "Devletin Sivil Topluma Yaklaşımı Çerçevesinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi". Yeterlilik Tezi. Ankara.
- Semiz, Y. Kuş, R. (2004). "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 10 s. 275-295.
- Sezer, C., Metin, Ö. (2013) Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 32:54 (167-182)
- Sofuoğlu, E. (2003). "Osmanlı Devleti’nde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler". Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler, İstanbul. s. 49-58.
- Şahinöz, A. Özgür T. (2002). Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 3: 67-88.
- Şişman, A. (2008). "Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu". Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 1/1. s. 27-43.
- Tomanbay, İ. (1999). Sosyal Çalışma Sözlüğü. Ankara: Selvi.
- Toprak, Z. (1998). Darüşşafaka Tarihi 1863-1998. İstanbul.
- Turan, K. (1996). Ahilikten Günümüze Mesleki ve Teknik Eğitimin Tarihsel Gelişimi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, N. (2007). "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerinde Bazı Değerlendirmeler". AÜİFD. XLVII. S. 1. s. 1-46.
- Yıldırım, M. A. (2012). "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilayet Sanayi Mektepleri Tertibatı". Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi. C. 31. S. 52. s. 133-170.

- Yurdakul, İ. (2008). Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücer, H. M. (2003). Eyüpte Hâtûniye Tekkesi ve Tenşîtü l Muhibbînbi Menâkıb ı Hâce Hüsâmeddin. Tasavvuf İlmi Akademik Araştırma Dergisi, 219-251.